

Lessen uit de bezetting. België en de Eerste Wereldoorlog

Emile van den Meiracker

Het is logisch dat mensen in het geval van oorlog hun verwachtingen en handelingen grotendeels baseren op het verloop van de voorgaande oorlog. De voorgaande oorlog is het meest voor de hand liggende referentiekader en daar kunnen dan ook lessen uit worden getrokken om de nieuwe oorlog tot een zo goed mogelijk einde te brengen. Zou dit ook kunnen gelden voor een bezetting? Worden er lessen getrokken uit voorgaande bezettingen om niet dezelfde fouten te maken?

België leent zich erg goed om deze vraag te beantwoorden, aangezien het als enige land in West-Europa in zijn geheel de Duitse bezetting van beide wereldoorlogen heeft doorgemaakt, in de Eerste Wereldoorlog alleen met uitzondering van een kleine uithoek achter de IJzer. In 1940 was de vorige bezetting slechts 22 jaar geleden en zat deze nog diep in het collectieve geheugen gegrift. Dit artikel zal onderzoeken welke lessen de Duitsers en de Belgische bevolking uit de bezetting van de Eerste Wereldoorlog trokken en hoe ze hun acties in de tweede bezetting daarop aanpasten.

Ten eerste wordt eerst kort de situatie in België vóór 1914 beschreven. Daarna gaat het over de bezetting tijdens de Eerste Wereldoorlog, met name het harde optreden van de Duitsers, de opmaak van het bezettingsbestuur, de economische exploitatie, de voedselsituatie, propaganda en collaboratie.

Verder worden de ontwikkelingen in België na de Eerste Wereldoorlog en de voorbereidingen van de Duitsers op de tweede bezetting beschreven. Vervolgens worden dezelfde thema's besproken, maar dan met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog; ook wordt er besproken hoe de verschillende lessen zijn die uit de eerste bezetting getrokken waren. Tot slot wordt de sterke radicalisering besproken die na de aanval op de Sovjet-Unie op 22 juni 1941 plaatsvindt, en wat dit betekende voor het tot dan toe gevoerde beleid.

Leidschrift, jaargang 29, nummer 1, april 2014

De Eerste Wereldoorlog

Sinds haar ontstaan in 1830 was België verwickeld in een taalstrijd tussen het Nederlands dat door de Vlamingen wordt gesproken, en het Frans dat in Wallonië en Brussel wordt gesproken. Het Frans overheerste in de hogere klassen en de publieke sfeer, terwijl het Vlaams door de Franstaligen en de elite slechts werd gezien als boerendialect.¹ De Vlamingen voelden zich hierin onderdrukt en begonnen gelijkheid tussen de talen te eisen. Eind negentiende eeuw werden er taalwetten ingevoerd die de emancipatie van het Vlaams moesten bevorderen, maar deze wetten veranderden weinig aan de situatie. De Duitsers zagen deze verdeeldheid aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog als een kans om België tijdens of na de oorlog te beïnvloeden en om de meerderheid van de Belgen (de Vlamingen) achter zich te krijgen en zo de bezetting te vergemakkelijken.²

Deze kans verspeelden de Duitsers meteen al toen ze op 4 augustus 1914 België binnenvielen en dood en verderf zaaiden in het land. Vooral in gebieden waar het Belgische leger tegenstand bood of wanneer de Duitsers vermoedden te worden beschoten door vrijeschutters richtten ze grote vernielingen aan. In de eerste twee maanden na de inval werden ongeveer 5500 burgers gedood.³ Daarnaast werd er grote schade toegebracht aan huizen en andere eigendommen van burgers.⁴

Dit bleek slechts een voorbode te zijn van wat komen zou. In 1915 verklaarde een Amerikaanse observant dat het invasiegeweld bleek afstak in vergelijking met het bezettingsregime.⁵ Overal waren spionnen aanwezig, voor de kleinste dingen werden gevangenisstraffen opgelegd en er heerste constant een sfeer van willekeur en terreur. Alleen al in het eerste jaar

¹ S. de Schaepdrijver, *De groote oorlog: het koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Amsterdam 1997) 25.

² W. Dolderer, *Deutscher Imperialismus und belgischer Nationalitätenpolitik* (Melsungen 1989) 59.

³ De Schaepdrijver, *De groote oorlog*, 78-79.

⁴ H. Hecker, 'Besatzung (Westen)' in: G. Hirschfeld, G. Krumeich en I. Renz ed., *Enzyklopädie Erster Weltkrieg* (Paderborn 2003) 381-384: 383.

⁵ L. Zuckerman, *The Rape of Belgium* (New York 2004) 103.

werden 600.000 Belgen veroordeeld tot een boete, gevangenisstraf, deportatie of zelfs executie.⁶

België werd verdeeld in drie gebieden, namelijk het *Generalgouvernement*, het *Etappengebied* en het *Operationsgebied*. Het Operationsgebied bestond uit een dunne strook aan het front en viel onder de krijgswet. Een derde van de Belgische bevolking leefde in het Etappengebied, wat strategisch belangrijke gebieden besloeg en onder militair bestuur viel. Het Generalgouvernement besloeg de rest van het bezette gebied en viel onder een gouverneur-generaal die alleen aan de keizer verantwoording schuldig was.⁷ Omwille van de duidelijkheid en de mogelijkheid tot vergelijking wordt in dit artikel alleen het Generalgouvernement besproken. Hier werd een zeer inefficiënt bestuur ingericht dat precies parallel liep aan de Belgische instituties. Zelfs het Belgische spoorwegpersoneel had een Duitse tegenhanger.⁸

De Duitsers waren vastberaden winst te maken op de bezetting van België. Ze vorderden miljoenen franken aan goederen met de valse belofte dat deze na de oorlog zouden worden vergoed.⁹ Geleidelijk werd een lange lijst opgebouwd van goederen die van burgers gevorderd moesten worden, waaronder zelfs klompen en metalen deurgrepen.¹⁰ De vooroorlogse belasting van 354 miljoen frank per jaar werd door de Duitsers verhoogd tot 480 miljoen, een bedrag dat zelfs veel Duitse bestuurders te hoog vonden.¹¹ Een groot deel van de Belgische industrie werd door de bezetter wegens tekorten of uit protest stilgelegd, waardoor er veel werkloosheid was. Door de werkloosheid hoog te houden hoopten de Duitsers dat Belgische arbeiders vrijwillig in Duitsland zouden gaan werken, maar tot 1916 hadden slechts 11.000 Belgen dit gedaan.¹²

⁶ De Schaepdrijver, *De groote oorlog*, 126.

⁷ Zuckerman, *The Rape of Belgium*, 90.

⁸ L. Schepens, *Brugge bezet: 1914-1918, 1940-1944: het leven in een stad tijdens twee wereldoorlogen* (Tielt 1985) 46.

⁹ Zuckerman, *The Rape of Belgium*, 92-93.

¹⁰ Schepens, *Brugge bezet*, 99.

¹¹ Zuckerman, *The Rape of Belgium*, 94.

¹² *Ibidem*, 145.

Binnen de Duitse gelederen was er sprake van een strijd tussen burgerlijk en militair bestuur over de economische uitbuiting van de Belgen. Gouverneur-generaal Moritz von Bissing en de Duitse burgerlijke regering wilden de Belgische bevolking voor zich winnen en de industrie op lange termijn benutten. Dit terwijl het militaire bestuur België op korte termijn zo veel mogelijk wilde uitknijpen om de oorlog te winnen. In augustus 1916 werd deze machtsstrijd beslecht in het voordeel van het militaire bestuur met de feitelijke machtsovername door de generaals Erich Ludendorff en Paul von Hindenburg, die praktisch een militaire dictatuur vestigden. In april 1917 werd Alexander Von Falkenhausen gouverneur-generaal van België en kreeg het opperbevel ook de overhand in België, waardoor het bezettingsregime en de economische exploitatie een stuk radicaler werden.¹³

Eind 1916 werd de overwinning van het militaire over het burgerlijk bestuur voelbaar door een stijging in het aantal vorderingen, een steeds grootschaligere overname van de industrie, de ontmanteling van uiteindelijk een kwart van de industriële uitrusting en een verhoging van de belasting tot 720 miljoen frank.¹⁴ Volgens naoorlogse schattingen van de Belgische regering bedroeg de totale financiële schade zo'n 23,6 miljard frank.¹⁵

In september 1916 voerde het militaire bestuur de verplichte tewerkstelling in Duitsland in, een maatregel die de Duitsers beroofde van de weinige steun die ze nog onder de Belgische bevolking hadden. Von Bissing beseftte wat voor schade de dwangarbeid zou aanrichten aan de publieke opinie, maar zijn protesten waren vergeefs. In totaal werden 60.000 Belgen naar Duitsland en nog eens 60.000 naar het front gedeporteerd om te werken, waarvan er 2614 niet meer levend terug zouden komen. De arbeiders die wel terugkwamen waren in zo'n slechte gezondheid dat hun terugkomst vaak nog meer commotie veroorzaakte dan hun vertrek.¹⁶ De invoering van dwangarbeid was de grootste fout die de Duitsers in de bezetting van België hadden gemaakt.

¹³ De Schaepdrijver, *De groote oorlog*, 215.

¹⁴ Ibidem, 220.

¹⁵ H. Hecker, 'Besatzung', 383. Dit bedrag werd in dit boek genoemd in dollars (\$2,2 miljard). Dit is omgerekend volgens de verhouding 10,75 BEF : 1 USD van januari 1920.

¹⁶ De Schaepdrijver, *De groote oorlog*, 232.

Naast deportatie en werkloosheid werd de Belgische bevolking ook geplaagd door voedseltekort. Vóór de oorlog was België voor tachtig procent afhankelijk van voedselimport om haar bevolking te voorzien, maar tijdens de oorlog werden Duitsland en alle bezette gebieden compleet afgesloten van de buitenwereld. Een hongersnood werd afgewend door de Commission for Relief in Belgium, die onder leiding van toekomstig Amerikaanse president Herbert Hoover de voedselhulp voor de noodlijdende bezette gebieden in België en Noord-Frankrijk organiseerde. De afhankelijkheid van Amerikaans hulp ondermijnde de vanaf de inval reeds wankele legitimiteit van de Duitse bezetting nog verder.

De Commission for Relief in Belgium was ook een baken van moreel verzet, aangezien deze grotendeels buiten de macht van de Duitsers lag en de buitenlandse hulpverleners weigerden respect te tonen voor het bezettingsregime.¹⁷ Ook de Belgische kardinaal Mercier en de kerk in het algemeen staken veel Belgen een hart onder de riem door de bezetter en zijn daden sterk te veroordelen. In 1919 verklaarde een medewerker van het bezettingsbestuur dat de kerk in België ‘een niet te kraken tegenstander’ was geweest en dat de voedselhulp misschien wel nóg gevaarlijker was geweest dan de kerk.¹⁸ De Belgen bleven patriottisch en vooral de koning, die ervoor had gekozen zijn troepen vanaf het front aan te voeren, werd een belangrijk symbool van nationale eenheid.

Dit patriottische gevoel was totaal niet wat de Duitsers voor ogen hadden in België. De bezetter had juist geprobeerd verdeeldheid te scheppen door de onderdrukte Vlamingen voor te trekken. In de eerste maanden van de bezetting hadden de Duitsers al geprobeerd de Vlaamse Beweging achter zich te krijgen, maar deze was niet zo pro-Duits als verwacht.¹⁹ De Vlamingen die wel met de bezetter wilden werken, de zogeheten activisten, waren klein in aantal en reputatie. Toch gingen de Duitsers door met hun zogeheten *Flamenpolitiek*, onder meer door de bestaande taalwetten zo ver mogelijk door te voeren.²⁰

¹⁷ Zuckerman, *The Rape of Belgium*, 97.

¹⁸ De Schaepdrijver, *De groote oorlog*, 249.

¹⁹ Ibidem, 147.

²⁰ H.W. Gatzke, *Germany's Drive to the West* (Baltimore 1950) 96.

Begin 1915 openden de Duitsers een propagandaoffensief met behulp van de net ontstane activistische pers, maar ondanks grootschalige steun van de bezetter wist geen van de activistische kranten een hoge oplage te bereiken. Het propagandaoffensief was vooral bedoeld om verdeeldheid te scheppen en onvrede te creëren over de regering in ballingschap, die alleen voor Franse of Britse belangen zou vechten. De Duitsers probeerden ook het beeld te scheppen dat de Franstalige Belgen een campagne tegen de Vlamingen waren begonnen en uit waren op de vernietiging van de Vlaamse Beweging.²¹ Stukken die negatief waren tegenover de Vlamingen werden breed uitgemeten of gewoonweg vervalst door de Duitsers. De propagandacampagne schiep enige twijfel, maar deed het activisme of de steun voor de bezetter niet sterk groeien. De activisten bleven een kleine belegeerde minderheid.

Ook op institutioneel vlak probeerden de Duitsers de Vlamingen te begunstigen en België als geheel te verzwakken. In 1916 werd de Universiteit Gent als eerste universiteit van België vernederlandst. Dit was een belangrijke eis van de vooroorlogse Vlaamse beweging, maar waar er vóór de oorlog veel steun voor was voor dit idee, ontbrak die in 1916 bijna geheel. De Vlamingen weigerden deze publieke daad van de bezetter te accepteren, ze wilden de vernederlandsing zelf en na de oorlog realiseren. Een derde van het uiteindelijke universiteitspersoneel kwam uit activistische kring, die grotendeels incompetent was, en leerstoelen moesten gevuld worden door Nederlanders en Duitsers.²² Het grootste deel van de uiteindelijk 351 studenten aan de Universiteit Gent studeerde daar alleen vanwege de vrijstelling van deportatie die studenten kregen.²³

In maart 1917 probeerden de Duitsers Vlaanderen en Wallonië bestuurlijk geheel van elkaar te scheiden met alleen het bezettingsbestuur als overkoepelend orgaan, maar de resultaten deden sterk denken aan die van de Universiteit Gent. Publieke steun ontbrak bijna geheel en er waren vrijwel alleen sollicitaties uit activistische kring, zodat ook de bestuurlijke

²¹ L. Wils, *Flamenpolitiek en aktivisme* (Leuven 1974) 32-36.

²² *Ibidem*, 166-167.

²³ De Schaepe drijver, *De groote oorlog*, 167.

scheiding vooral een zweem van Vlaamse collaboratie in plaats van emancipatie kreeg.²⁴

In een klimaat van buitensluiting en verachting begonnen de weinige activisten elkaar op te zoeken en radicaliseerden ze. In februari 1917 werd een overkoepelende activistische organisatie opgericht, de Raad van Vlaanderen, die zich inzette voor een zo groot mogelijke autonomie van Vlaanderen en die diende als adviesorgaan voor de bezetter.²⁵ Er werd echter amper naar haar adviezen of protesten tegen dwangarbeid geluisterd en zelfs de Duitsers keken op de Raad neer als een verzameling van landverraders.²⁶ Op 22 december 1917 probeerde de Raad de bezetter tot concessies te dwingen door de onafhankelijkheid van Vlaanderen uit te roepen, maar de Duitsers hielden de publicatie van de onafhankelijkheidsverklaring tegen en op 20 januari 1918 mocht de Raad alleen de autonomie van Vlaanderen uitroepen.²⁷ Daarnaast werd de Raad gedwongen verkiezingen uit te schrijven, die uitliepen op een compleet fiasco met grootschalige protesten.

De Flamenpolitik was een grote mislukking. De bevolking was allerminst overtuigd van de goede intenties van de bezetter, en het aantal activisten lag waarschijnlijk slechts rond de 15.000.²⁸ Bovendien kwamen deze activisten vaak niet overeen met het trouwe Pan-Germaanse profiel dat de Duitsers in gedachten hadden. De meeste activisten waren juist Groot-Nederlands in overtuiging en te radicaal en opstandig.

²⁴ De Schaepdrijver, *De groote oorlog*, 258-260.

²⁵ Wils, *Flamenpolitik en aktivisme*, 204.

²⁶ Ibidem, 221.

²⁷ Gatzke, *Drive to the West*, 269.

²⁸ L. van Ypserle, 'Belgien' in: G. Hirschfeld, G. Krumeich en I. Renz ed., *Enzyklopädie Erster Weltkrieg* (Paderborn 2003) 44-50: 48.

Lessen en maatregelen

De bezetting had België veranderd. De kloof tussen Vlamingen en Walen was groter geworden en na de bevrijding werd de Vlaamse kwestie gepolitiseerd. Door het uitblijven van veranderingen radicaliseerde de Vlaamse Beweging. Door een nieuwe kieswet werd het moeilijk om een stabiele regering te vormen, zeker toen België in de jaren dertig ook nog eens werd getroffen door de Grote Depressie. Eind jaren dertig waren er nog maar weinig politici die niet pleitten voor de versterking van de uitvoerende macht ten koste van het parlement en de partijen.²⁹ Deze omstandigheden faciliteerden de opkomst van nieuwe extreemrechtse partijen, zoals het katholiek-populistische Rex en het Vlaams Nationaal Verbond (VNV), die in de tweede bezetting een belangrijke rol zouden spelen.

In hun voorbereidingen voor de aanval op België namen de Duitsers een voorzichtigere houding aan. Dit kwam door de ervaringen van de eerste bezetting, waar de Duitsers van probeerden te leren. Bewijs hiervoor is de studiegroep die eind 1939 in Keulen werd opgericht om het beleid voor een nieuwe bezetting te ontwerpen, deels op basis van de bezetting tijdens de Eerste Wereldoorlog. Volgens de commissie moesten vooral versplintering van het bestuur en bestuurlijke scheiding vermeden worden.³⁰

Een ander teken van voorzichtigheid is de installatie van een pragmatische *Militärverwaltung* in plaats van een burgerlijke *Zivilverwaltung*. In tegenstelling tot een *Militärverwaltung* zou een *Zivilverwaltung* politiek en ideologisch actief zijn om de aansluiting bij het Rijk voor te bereiden. Dit impliceerde dus de toekomstige annexatie van het gebied. De installatie van een *Militärverwaltung* in België kan worden gezien als een poging tot een pragmatischer beleid en om elk vermoeden van annexatie onder de Belgische bevolking te vermijden.³¹ Tijdens de gehele bezetting weigerde Hitler ook maar iets los te laten over zijn plannen met België en ook het

²⁹ M. Conway, *Collaboration in Belgium: Léon Degrelle and the Rexist Movement 1940-1944* (Londen 1993) 15.

³⁰ A. De Jonghe, *Hitler en het politieke lot van België* (Antwerpen 1972) 23.

³¹ *Ibidem*, 15-17.

bezettingsbestuur deed zijn best elke discussie onder de bevolking over het onderwerp te sussen.³²

De partijorganen wilden echter wel een Zivilverwaltung in België, en probeerden constant hun invloed in België te vergroten ten koste van het militaire bestuur. Deze strijd tussen militair en burgerlijk bestuur is een belangrijke parallel met de Eerste Wereldoorlog. Pas op 18 juli 1944, ongeveer twee maanden voor de bevrijding van België, werd toch een Zivilverwaltung ingesteld, maar deze verandering was door het late tijdstip amper merkbaar.

Hitler was ook erg voorzichtig met betrekking tot de Belgische bevolking. Volgens de aanvankelijke instructies van 1939 mocht er geen onderscheid worden gemaakt tussen Vlamingen en Walen en was 'bijzondere voorzichtigheid geboden bij kerkelijke aangelegenheden en Volkstumfragen'.³³ Hier had Hitler dus geleerd van het felle morele verzet van kardinaal Mercier en de mislukking van de Flamenpolitiek in de Eerste Wereldoorlog. Nog in 1940 werd de soldaten verteld dat de houding van de Vlamingen nog viel af te wachten. Ondanks de enorme Vlaamse ontevredenheid over de taalstrijd, de depressie en het politieke systeem waren de Duitsers na de ervaringen van de eerste bezetting dus onzeker over de steun van de Vlamingen. Dit staat in sterk contrast met de Eerste Wereldoorlog, toen de Duitsers er vanuit gingen de Vlamingen bijna vanzelf achter zich te zullen krijgen. Pas op 14 juli, een maand na de grote overwinning op Frankrijk, durfde Hitler zich over de Vlaamse kwestie uit te spreken: de Vlamingen moesten worden begunstigd ten koste van de Walen.³⁴

Toen de Duitsers België op 10 mei 1940 binnenvielen waren de meeste Belgen ervan overtuigd dat deze oorlog net als de vorige zou verlopen. Tegen alle verwachtingen in werden België en Frankrijk echter snel verslagen en vonden er geen grootschalige plunderingen en vond er geen buitensporig geweld plaats door Duitse troepen. Dit werd echter wel verwacht aangezien er ongeveer twee miljoen mensen uit angst naar

³² W. Warmbrunn, *The German Occupation of Belgium, 1940-1944* (New York 1993) 127.

³³ De Jonghe, *Hitler en het politieke lot van België*, 23.

³⁴ *Ibidem*, 194.

Frankrijk vluchtten.³⁵ De Belgen waren verrast door de correcte houding van de Duitse soldaten en een groot deel van de bevolking voelde zich zelfs aangetrokken tot de bezetter, die veel moeite deed om alle vluchtelingen snel en comfortabel terug te brengen. Als de Duitsers direct vrede hadden gesloten en de immens populaire koning op de troon hadden laten zitten, zou dit waarschijnlijk de algemene steun van de bevolking hebben genoten.³⁶ Na enkele maanden veranderde deze houding echter in afkeer jegens de Duitsers vanwege de voortdurende oorlog en impopulaire maatregelen zoals rantsoenering.³⁷

De Belgische regering had ook geleerd van de Eerste Wereldoorlog, en had een regeling getroffen om in het geval van een nederlaag een enigszins overkoepelend bestuur te behouden, het zogenaamde comité van secretarissen-generaal. Het comité moest een machtsvacuüm zoals in de Eerste Wereldoorlog voorkomen, toen het Duitse bezettingsbestuur het enige bestuur was boven gemeentelijk niveau. Dit zorgde voor een compleet ander bestuurlijk systeem waarin het comité het dagelijks bestuur in handen hield en de Duitsers de Belgische bureaucratie alleen in de gaten hielden. Dit was veel efficiënter dan het parallelle bestuur uit de eerst bezetting. In 1941 claimde Eggert Reeder, hoofd van het bezettingsbestuur, trots dat hij met slechts 472 man een gebied van twaalf miljoen mensen bestuurde.³⁸ Dit systeem werkte goed met betrekking tot schadeherstel, het aanpakken van werkloosheid en verhoging van de landbouwproductie. Maar de Duitsers werden afhankelijk van het Belgische bestuur en moesten soms extreme maatregelen laten vallen om de samenwerking niet te bedreigen.³⁹

De Belgische regering had ook een economisch comité achtergelaten, het Comité Galopin, bestaande uit alle grote Belgische industriëlen. Ze besloten te gaan produceren voor de bezetter om een herhaling van de grootste trauma's uit de eerste bezetting te voorkomen. Het comité wilde de industrie draaiende houden om de arbeiders en fabrieken onmisbaar te

³⁵ M. van den Wijngaert e.a., *België tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Antwerpen 2004) 39.

³⁶ I. Schöffner, *Het nationaal-socialistische beeld van de geschiedenis der Nederlanden* (Utrecht 1978) 76-77.

³⁷ F. Seberechts, *Ieder zijn zwarte: verzet, collaboratie en repressie* (Leuven 1994) 32-33.

³⁸ Warmbrunn, *The German Occupation*, 74.

³⁹ *Ibidem*, 107-108.

maken en zo deportatie en ontmanteling te voorkomen. Ook wilde het Comité voedseltekorten voorkomen door industriële producten tegen voedsel te ruilen.⁴⁰

Het comité Galopin werd met succes geholpen door het bezettingsbestuur in haar pogingen om de werkloosheid terug te dringen. Waar er in augustus 1940 nog 600.000 werklozen waren, waren dit er eind december 1940 nog 204.623, in 1941 minder dan 60.000 en in juni 1944 slechts 3323.⁴¹ Toch probeerden de Duitsers zoveel mogelijk Belgen vrijwillig in Duitsland te laten werken, en tot november 1942 hadden zich ongeveer 200.000 Belgen aangemeld om in Duitsland te gaan werken,⁴² hoewel het vrijwillige karakter soms te betwijfelen valt.⁴³

Niet alleen wat de economie en het bestuur betreft waren de Duitsers veel beter uit dan in de eerste bezetting. Waar in de Eerste Wereldoorlog het morele verzet van de kardinaal, de koning en de buitenlandse voedselhulp een groot probleem was voor de bezetter, waren deze factoren bijna geheel afwezig in de tweede bezetting. De koning zat gevangen in zijn paleis in Laken en was gedwongen naar buiten toe politiek passief te blijven, hoewel hij zijn best deed te profiteren van de nieuwe autoritaire wereldorde die de Duitsers hadden gebracht.⁴⁴ Kardinaal Van Roey besloot geen kant te kiezen tussen de Duitsers en de geallieerden, en veroordeelde zowel het verzetsgeweld als de collaborateurs, die vaak het onderspit moesten delven in hun strijd met de kerk. De houding van de koning en de kardinaal was gebaseerd op persoonlijke overtuiging, niet op de ervaring van de eerste bezetting.

Voedselhulp was er niet vanwege de complete isolatie van de bezette gebieden, dus moesten de Belgen dit keer in hun eigen voedsel voorzien, maar het land was ook beter voorbereid dan in 1914. Het land had geleerd van de destijds zeer gebrekkig verlopen rantsoenering en had in 1940 al plannen en voorraden klaar liggen.⁴⁵ In tegenstelling tot de eerste bezetting

⁴⁰ Van den Wijngaert, *België tijdens de Tweede Wereldoorlog*, 76-77.

⁴¹ Schepens, *Brugge bezet*, 156.

⁴² Conway, *Collaboration in Belgium*, 66.

⁴³ Warmbrunn, *The German Occupation*, 228.

⁴⁴ Van den Wijngaert, *België tijdens de Tweede Wereldoorlog*, 58.

⁴⁵ Schepens, *Brugge bezet*, 64.

kon België nu niet op buitenlandse hulp rekenen en Duitsland wilde zo weinig mogelijk voedsel leveren aan de bezette gebieden. De Belgen en het bezettingsbestuur werkten effectief samen om de Belgische voedselproductie te verhogen. Vanaf de lente van 1942 werd ook daadwerkelijk aan de rantsoenen voldaan en in 1943 werden de rantsoenen zelfs verhoogd. Alleen in de laatste maanden voor de bevrijding ontstonden er grote tekorten door grootschalige geallieerde bombardementen.⁴⁶

De Duitsers prezen zich gelukkig met hun positie en deden hun best deze te bewaren. Het bezettingsbestuur onder Alexander Von Falkenhausen⁴⁷ en Eggert Reeder besloot een voorzichtig beleid te voeren om de Belgische instituties en bevolking niet te veel tegen het hoofd te stoten, terwijl ze radicale Duitse elementen buiten de deur probeerden te houden. Ongevaarlijke anti-Duitse activiteiten werden door de vingers gezien en incidenten werden eerst zorgvuldig onderzocht voordat ze als sabotage bestempeld werden. Er werd wel zware straffen zoals de doodstraf en executie van gijzelaars bedreigd, maar deze waren vooral bedoeld als afschrikking en werden zelden uitgevoerd.⁴⁸ Tot mei 1941 werd geen enkele doodstraf voltrokken en slechts één Duitse soldaat werd vermoord, vanwege een persoonlijk conflict.⁴⁹

Ook wat betreft de economie hielden de Duitsers een voorzichtige houding aan. Naast het feit dat de industrie en dus een deel van het normale leven zoveel mogelijk draaiende werd gehouden, waren er praktisch geen directe vorderingen. Er was slechts één nationale vordering, van non-ferro metalen, die inkomensgebonden en ook nog eens van de belasting aftrekbaar was.⁵⁰ Het meeste werd niet gevorderd van burgers, wat tot veel woede zou leiden. In plaats daarvan werden de goederen ingenomen vóór het de consument bereikte, waardoor de Duitsers grote hoeveelheden binnensleepten zonder op groot verzet van de bevolking te stuiten. De totale prijs van goederen en diensten die aan de bezetter werden geleverd

⁴⁶ Warmbrunn, *The German Occupation*, 214-221.

⁴⁷ Alexander von Falkenhausen, niet de in 1917 geïnstalleerde gouverneur-generaal Ludwig von Falkenhausen. Ze waren wel familie van elkaar.

⁴⁸ Warmbrunn, *The German Occupation*, 124-126 en 141-142.

⁴⁹ M. Mazower, *Hitler's Empire: Nazi Rule in Occupied Europe* (New York 2008) 478.

⁵⁰ Schepens, *Brugge bezet*, 99.

bedroeg bijna 17,5 miljard rijksmark, terwijl het BNP 56,25 miljard rijksmark was.⁵¹

Zelfs het propagandabeleid was veel voorzichtiger dan tijdens de eerste bezetting. Er werd geen anti-Vlaamse campagne voorgewend en er werd niet gepoogd een grote verdeeldheid te scheppen onder alle mogelijke delen van de bevolking. De propaganda was minder etnisch en meer ideologisch georiënteerd dan in de eerste bezetting. Er was meer aandacht voor een dirigistische economie en een autoritair systeem, waarvan ook de Walen zouden profiteren.⁵² Er was meer collaboratie dan in de eerste bezetting, en de collaborateurs maakten gebruik van organisaties die al vóór de oorlog opgericht waren, zoals het Vlaamse VNV en het vooral Waalse Rex. Rex collaboreerde grotendeels uit nationaalsocialistische overtuiging en ook bij het VNV ging het nazistische gedachtegoed naast de Vlaamse emancipatie een steeds grotere rol spelen. Kortom, de propaganda en collaboratie was vooral nationaalsocialistisch en minder puur op de Vlamingen gericht zoals het tijdens de eerste bezetting was. Wel werden de Vlamingen met posities in het centrale bestuur voorgetrokken en was er vrijlating van Vlaamse krijgsgevangenen, terwijl Waalse krijgsgevangenen moesten wachten tot het einde van de oorlog.

Maar niet alle maatregelen waren gericht op voorzichtigheid en samenwerking. Na de ervaring van het activisme in de eerste bezetting vertrouwde de Belgische regering haar eigen bevolking niet meer, en toen de Duitsers op 10 mei 1940 weer binnenvielen, probeerde de regering gevaarlijk geachte personen uit te schakelen door ze naar Frankrijk te deporteren. Uit angst voor hulpverlening aan de vijand en een terugkeer van het activisme werden 2000 tot 3000 personen gedeporteerd. Dit waren vooral buitenlanders, maar ook communisten en leiders van het VNV en Rex. Eenentwintig personen, waaronder Joris van Severen, de leider van het Verbond van Dietse Nationaal-Solidaristen (Verdinaso), werden

⁵¹ Warmbrunn, *The German Occupation*, 243. Omgerekend van Belgische frankenaan de hand van de verhouding 1 Belgische frank = 8 rijksmark volgens L. Nestler, *Die faschistische Okkupationspolitik* (Berlijn 1990), genoemd in de kافت.

⁵² R. Falter, 'Flamenpolitik en Duitse propaganda tijdens de Tweede Wereldoorlog: de versie van het militair bezettingsbestuur (1940-1944)' in: *Historica Lovaniensia* (1981) 5-15.

geëxecuteerd door Franse soldaten. De rest van de gedeporteerden werd tot de zomer onder erbarmelijke omstandigheden vastgehouden in kampen in Zuid-Frankrijk.⁵³ Dit zorgde alleen voor een radicalisering van het VNV en Rex, en hoewel het VNV op 14 mei unaniem tegen een terugkeer van het activisme had gestemd, ging het net als Rex al gauw over tot collaboratie vanwege de slechte behandeling door de Belgische regering en de grote overwinningen van de Duitsers.

Deze situatie van voorzichtigheid van beide kanten was geen lang leven beschoren, vooral niet door de voortdurende strijd tussen de Militärverwaltung en de Duitse partijorganen. Deze strijd werd grotendeels gespeeld via de collaboratiepartijen, waarin het VNV het instrument van het bezettingsbestuur was en de partijorganen werden vertegenwoordigd in de Vlaamse SS en Rex.

De aanval op de Sovjet-Unie op 22 juni 1941 had vier belangrijke gevolgen die het einde van de voorzichtigheid inluiden. Ten eerste kreeg de SS een veel sterkere positie in het Derde Rijk en België, zeker nadat de Duitsers vanaf de winter van 1942 teruggedreven werden. Verder zorgde de betrekking van de communisten in de oorlog voor een sterke opleving van het gewapende en morele verzet, wat de druk op het bezettingsbestuur opvoerde. In de eerste maanden na de inval waren er amper sabotagedaden gerapporteerd, en van september 1940 tot juni 1941 bleef het aantal sabotagedaden rond de vijftig hangen. In juli 1941, na het begin van operatie Barbarossa, werden er al 86 sabotagedaden gerapporteerd, in augustus 103 en in september 124.⁵⁴ Ook mondde de voortdurende opbodpolitiek van de collaboratiepartijen uit op militaire collaboratie met de SS, wat de positie van de SS weer versterkte en de collaborateurs vervreemde van de rest van de bevolking. Tot slot betekende de aanval op de Sovjet-Unie de inzet van alle middelen door het Derde Rijk, wat leidde tot radicalisering bij de Duitsers, vooral nadat ze werden teruggedreven door de Russen.

Dit alles betekende het einde van duur geleerde lessen uit de eerste bezetting. Vanaf juni 1941 escaleerde het verzetsgeweld en de bestraffing

⁵³ Conway, *Collaboration in Belgium*, 28.

⁵⁴ H. van de Vijver, R. van Doorslaer en E. Verhoeye, *België in de Tweede Wereldoorlog: het verzet* deel II (Kapellen 1988) 76.

ervan. In 1941 werden er nog geen gijzelaars doodgeschoten, in 1942 achttien, in 1943 98, en van januari tot augustus 1944 werden er zelfs 189 gijzelaars geëxecuteerd.⁵⁵ In maart 1942 werd er, onder luid protest van de Militärverwaltung, dwangarbeid in België afgekondigd en vanaf oktober 1942 werden minstens 280.000 Belgen gedwongen in Duitsland te gaan werken,⁵⁶ wat leidde tot grote woede tegenover het Duitse en Belgische bestuur en een sterke opleving van het verzet. Het Duitse en Belgische bestuur en het comité Galopin verloren het vertrouwen van de bevolking en konden hierdoor minder effectief optreden. Vanaf augustus 1942 begonnen ook de deportaties van Joden, en ongeveer 24.000 van de 66.000 Joden overleefden de oorlog niet.⁵⁷ Het VNV en vooral Rex gingen mensen werven voor de SS en joegen de Belgen nog verder tegen zich in het harnas. Het verzet ging zich vooral richten op het vermoorden van collaborateurs, en in 1944 besloot Rex deze aanslagen vergelden door in het dorpje Meensel-Kiezelgem 65 mensen en in Courcelles 27 mensen te vermoorden.⁵⁸ Ondanks alle lessen en inzet van de Militärverwaltung en de Belgen was bezet België toch veranderd in een politiestaat met dwangarbeid.

Conclusie

In dit artikel, gebaseerd op mijn bachelor-scriptie, is onderzocht welke lessen de Duitsers en de Belgen uit de bezetting van de Eerste Wereldoorlog hebben getrokken en hoe ze hun acties daar in de bezetting van de Tweede Wereldoorlog op aanpasten. De ervaringen van de eerste bezetting speelden bij de belangrijkste spelers aan beide kanten zeker in het begin een grote rol. Er zijn veel aanwijzingen dat vooral de Belgen dachten dat deze oorlog, en waarschijnlijk ook de bezetting, hetzelfde zou verlopen als in de Eerste Wereldoorlog. De Duitsers probeerden in hun voorbereidingen op de bezetting te leren van de fouten die ze hadden gemaakt tijdens de Eerste Wereldoorlog.

⁵⁵ Nestler, *Die faschistische Okkupationspolitik*, 262-263.

⁵⁶ Ibidem, 55-58.

⁵⁷ Ibidem, 65.

⁵⁸ Van de Vijver, *Het verzet*, 100.

De bezetting tijdens de Eerst Wereldoorlog werd door zowel de Duitsers als de Belgen als een zeer negatief voorbeeld gezien en beide kanten probeerden door middel van gematigdheid en samenwerking de tweede bezetting een minder traumatische ervaring te maken. De Belgen werkten mee in het bestuur en de economie, terwijl de Duitsers een toleranter en flexibeler beleid voerden zonder onderdrukking, radicale economische exploitatie of verdeel-en-heers propaganda en bovenal geen verplichte tewerkstelling meer.

Hier kwam een einde aan door de radicalisering die vanaf de aanval op de Sovjet-Unie op 22 juni 1941 optrad. Duitsland werd wanhopiger, de SS werd steeds machtiger in vergelijking met het militaire bestuur, verzet en collaboratie radicaliseerden, en het geweld laaide op in België. Het bezettingsbestuur werd gedwongen een hardere lijn aan te nemen en hard op te treden tegen ongehoorzame burgers. Ook aan de belangrijkste les die uit de eerste bezetting was getrokken, namelijk het niet invoeren van dwangarbeid, werd ondanks de inspanningen van de Belgen en het bezettingsbestuur genegeerd. De maatregelen van het eerste bezettingsjaar waren niet bestand tegen de enorme radicalisering die gevolg was van de aanval op de Sovjet-Unie.